

میر علی شیر نوایی و روزگار او

(مجموعه مقالات)

نویسنده: پرفسور مارشال ولسانتلی

مترجم:

دکتر جواد عباسی

نویسنده: پرفسور ماریا اوا سابتلنی

مترجم: دکتر جواد عباسی

(عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد)

ویراستار علمی و فنی: دکتر مهدخت پورخالقی چترودی

میر علی شیر نوایی و روزگار او

(مجموعه مقالات)

صفحه آرا: اسفندیار مزبانی

چاپ اول: بهار ۱۳۸۵

چاپ: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۹۲-۴۵-۸

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

سرشناسه: سابتلنی، اوا ماریا، Sabteini marya eva

عنوان و نام پدیدآور: میر علی شیر نوایی و روزگار او / مجموعه مقالات / ماریا اوا سابتلنی؛

مترجم: جواد عباسی.

مشخصات نشر: مشهد: طنین قلم، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۴۶ ص: مصور.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۹۲-۴۵-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۲۹ - ۱۳۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه.

موضوع: امیرعلی شیر نوایی، علی شیر بن کیچکنه، ۹۰۶-۸۴۴ ق. - نقد و تفسیر

موضوع: مقاله‌های فارسی - قرن ۱۴

موضوع: ایران - تاریخ - تیموریان، ۷۷۱ - ۹۱۱ ق.

شناسه افزوده: عباسی، جواد، ۱۳۴۶ - مترجم

شناسه افزوده: پورخالقی چترودی، مهدخت، ویراستار

رده‌بندی کنگره: DSR ۱۱۳۳/س ۹۲م ۱۳۹۴

رده‌بندی دیوبی: ۹۵۵/۰۶۶

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۹۰۴۷۴

انتشارات طنین قلم

تلفن: ۰۹۱۵۱۰۹۴۶۹۵

پست الکترونیکی: taninghalam@yahoo.com

فروشگاه اینترنتی کتاب: <http://www.ketab.ir/taninghalam>

فهرست مطالب

۱	 پیشگفتار
۳	 سر سخن
۷	 سخن مترجم
۹	 ۱: علی شیر نوایی: بخشی و ارتباط
۱۲	 روابط علی شیر با خاندان حاکمان
۱۴	 مقامات رسمی علی شیر و پیوند آنها با سایر پادشاهان موروئی
۱۹	 وضع مالی علی شیر
۲۳	 ۲: بنیان های اجتماعی - اقتصادی پشتیبانی فرهنگی در اواخر دوره تیموری
۲۶	 نظام زمین داری سیورغال و رشد اشکال معافیت مالی در سده نهم و دهم
۳۸	 پیامدهای گسترش مصونیت های مالیاتی
۴۵	 نشانه های گسترش بخشودگی ها برای حمایت فرهنگی
۴۹	 نمایه ای از پشتیبانان فرهنگی دوره تیموری
۵۷	 نتیجه
۵۹	 ۳: اصلاحات تمرکزگرایانه و مخالفان آن در اواخر عهد تیموری
۸۷	 ۴: یک بنیاد آموزشی و خیریه از دوره تیموری: مجموعه اخلاصیه علی شیر نوایی در هرات در سده نهم / پانزدهم و وقفنامه آن
۹۰	 وقفیه امیر علی شیر
۹۴	 مکان مجموعه [اخلاصیه] و وضع ساختمان های آن
۱۰۲	 کارگزاران و فعالیت های مجموعه

۱۰۷..... متوکی مجموعه

۱۰۸..... مواجب و دستمزد کارکنان

۱۰۹..... شرایط نگهداری

۱۱۱..... شرح اموال وقف شده

۱۱۵..... ارزش موقوفه

۱۱۸..... نتیجه

۱۲۱..... ۵: میر علی شیر نوایی

۱۳۱..... فهرست اعلا

www.ketab.ir

پیش گفتار

کارکرد اصلی ادبیات در همه عصرها نمایاندن زیبایی‌ها و زشتی‌ها و گشودن دریچه‌های آگاهی به روی انسان‌هاست تا با شناختن زشتی‌ها راهی به روشنائی بکشایند و با آرامش و شادمانی در این راه روش و رو به کمال گام بردارند. در این میان شاعران و هنرمندان متعهد سعی دارند گوهر پاک آدمی را که در گذار از منجلا ب‌های دنیایی آلوده شده است، با زلال شعر و هنر خود از آلودگی پاک کنند. یکی از این شاعران متعهد و هنرپرور امیر علی شیر نوایی است که با فروغ شعر عارفانه خود راه معذب را روشن ساخته است. اهمیت امیر علی شیر نوایی، گذشته از جنبه‌های شاعری و هنرپروری، در اقداسات هم المنفعه و آثار ماندگار و قابل تقدیری است که در خراسان بزرگ برجا گذاشته است. حوزه هنری انسان رضوی مقام و جایگاه این ادیب، شاعر، سیاستمدار و انسان نیکوکار را پاس می‌دارد و امیدوار است با چاپ این اثر سهمی در شناساندن وی به جامعه هنری - فرهنگی داشته باشد.

سید جواد رفائی

رئیس، حوزه هنری خراسان رضوی

سرسخن

علم و ادب در طریق خیر

یکی از دست‌های مهم مرکز پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی آسیای مرکزی دانشگاه فردوسی، پژوهش در زمینه‌های مشترک میان کشورهای آسیای مرکزی و تلاش برای پیدا کردن مشترکاتی است که در درگاه این گذشته تمام منطقه را به گونه‌ای یکپارچه دربرمی‌گرفته و به ساکنان این سرزمین پهناور الگای می‌دهد است که تمدن مشترک و سترگی را که بر بنیاد اصول هم‌زیستی و تعامل انسانی استوار بوده، پررنگ کند. تمدن بزرگ آسیای مرکزی که بنیادهای آن از عصر آمدن آریاها و ظهور زردشت پایه‌ریزی شده بود در دوران اسلامی با استقبال از آیین جدید و برخورداری از ظرفیت‌های نوین اعتماد به فرهنگی به بارآوری دیرین خود ادامه داد و جنبه‌ها و جوانب تازه‌ای پیدا کرد و بارش و گسترش زبان فارسی دری و باز شدن افق‌های نوین از قابلیت بیشتری برای باروری و شکوفایی برخوردار شد. پدید آمدن شخصیت‌های نام‌آور در عرصه‌های گوناگون و خلق آثار فراوان علمی و ادبی در طول قرن‌های نخستین اسلامی (سده‌های ۴ تا ۶ هجری / ۱۰ تا ۱۲ میلادی) و پس از آن، منطقه آسیای مرکزی را با قلاب - همان اسلام بدل کرد و سبب شد که شراره‌های دانش و معرفت از این منطقه به داخل فلات ایران بازتابه شد.

متأسفانه این یکپارچگی و بارآوری در دوره‌های بعد پایداری نماند و از سده‌های نهم و دهم هجری / پانزده و شانزده میلادی، به‌ویژه پس از تقسیم قلمرو فتوحات امیر تیمور میان پسران وی، رو به گسست و ناپایداری نهاد. با این حال در همین دوره هم کسانی بودند که با نفوذ علمی و معنوی خود توانستند در قالب سخنگوی کل منطقه ظاهر شوند و به قلمرو زبان و فرهنگ آریایی متعلق به‌مانند. کسانی امثال عبدالرحمن جامی و امیر علی شیر نوابی، متخلص به «فانی»، از این زمره‌اند. تا آن‌جا که امروز هم، که این منطقه وسیع فرهنگی از نظرگاه جغرافیای سیاسی میان کشورهای گوناگون تقسیم شده، این افراد به عنوان مفصل فرهنگی کشورهای منطقه عمل می‌کنند، به‌طوری-

که هر یک از این کشورها گمان می کنند این افراد صرفاً متعلق به آنها هستند. بدون تردید جامی و نوایی که از جام و هرات برخاسته و در سمرقند بالیده اند و آثاری به زبان فارسی پدید آورده و بعد هم بساط علم و دانش را در هرات گسترده و همان جا هم سر بر خاک نهاده اند، همان قدر می توانند به افغانستان تعلق داشته باشند که به ازبکستان یا ایران و تاجیکستان.

در این میان نوایی علاوه بر نقش بین فرهنگی به دلیل خدمات ویژه اش به زبان و فرهنگ ترکی برای کشور ازبکستان به طور خاص و برای همه ملت های ترک زبان منطقه و جز آن به طور عام، از احترام فائق و قدرمندی خاصی برخوردار است. نوایی برای اولین بار با طرح نظریه استقلال ترکی جغتایی و خلعت آوار گرامند و سزاوار توجهی به این زبان توانست در عمل اهمیت زبان ترکی را، که تا آن زمان نوانسته بود به عنوان یک زبان مستقل عرض اندام کند، نشان دهد و خود با این زبان آثار قابل توجهی پدید آورد که بعدها توانست حتی در کنار زبان فارسی که قرن ها در آسیای مرکزی میدان دار بلامنازع ادب و فرهنگ بود، مطرح شود.

البته ترکی سرایی در آن روزگار امر تازه و بی سابقه ای نبود. پیش از آن شاعران دوزبانه ای مانند سلطان ولد (فرزند مولوی)، شاه قاسم الانر، ربی یزی و قبولی این کار را آغاز کرده بودند، اما دوران نضج و فراگیر شدن آن را باید عصر تیموریان دانست، زیرا از این دوران به بعد و به ویژه پس از تألیف کتاب های محاکمة اللغتين، مجالس الشعراء و دیوان ترکی امیر علی شیر که به تبعیت از امیر خسرو آن را به پنج بخش تقسیم کرده بود و خمسه ای که با عنایت به کار نظامی به زبان ترکی پدید آورد، عملاً بازار ترکی سرایی گرم شد و انبوهی از ترکی سرایان صاحب دیوان مانند میر حیدر مجذوب، لطفی، نصیبی، قطبی، لطیفی، میر علی کابلی، میر حسن و ترکی گوی و جز آنان ظهور کردند و کار به آن جا رسید که شاهان و شاهزادگان نیز طبع آزمایی در ترکی را برای خود شأن و منزلت می دیدند. کافی است بدانیم که شاه اسماعیل صفوی به ترکی شعر می گفت و در این زبان «خطایی» تخلص می کرد. نوایی در کتاب محاکمة اللغتين، در داور زبانان دو زبان فارسی و ترکی تا آن جا پیش رفت که ترکی را بر فارسی ترجیح داد و عملاً زمینه را برای گسترش این زبان در عالم شعر و ادب فراهم کرد.

شاعران همیشه و در طول تاریخ برای رسیدن به برخورداری، به حاکمان و ارباب قدرت نیازمند بوده اند. نوایی در این میان یک استثنای منقطع است. او به برکت هم درسی با شاهزاده سلطان حسین بایقرا و به یمن اموال موروثی که از پدر برای او مانده بود، هم از اقربان و امثال بی نیاز بود و هم سلطان حسین به او احترام و علاقه خاصی داشت و وی را، به رغم بی علاقه اش به کارهای سیاسی، همچون مشاور و وزیر خویش گرامی می داشت. کرم و احسان و ضعیف نوازی

امیر علی شیر معروف است. از رهگذر عواید املاکی که به صورت موروثی به او رسیده و یا از طرف حکومت وقت به او پیش کش شده بود، خیرات و مبرات زیادی بر جای مانده و نام او را در زمره نیکوکاران و خیرمندان تاریخ جاودانه کرده است. بهره‌ای هم از این اموال در راه گسترش ادب و هنر عصر تیموری به مصرف می‌رسید و موجبات رونق مکتب هرات را در دو وجه ادبی و هنری فراهم می‌کرد.

اهمیت امیر علی شیر برای خراسان و به‌ویژه آستان مقدس علی بن موسی الرضا (ع)، گذشته از جنبه ادبی، بخشی هم از جهت مبرات و اقدامات عام المنفعه‌ای است که وی در خراسان و به‌ویژه مشهد مقدس زمانی که به همراه شاهزاده سلطان حسین میرزا در این شهر مستقر بود، از خود به یادگار گذاشته است. کافی است بدانیم که وی آب چشمه گیلان (گلسب) را از فاصله دور با حفر کانالی به طول چهل کا متر به مشهد و صحن حرم مطهر امام رضا (ع) هدایت کرد و این شهر را از خطر بی‌آبی نجات داد. آب بالاخیابان و نهر معروف آن تا همین چنددهه پیشتر برجای بود و مشهدی‌های کهنسال آن را یاد می‌آورند. از امیر علی شیر در مشهد و توس و خراسان بناهای مهمی برجای مانده که بقایای آنها امروز در زمره آثار باستانی خراسان قلمداد می‌شود. از آن میان می‌توان به ایوان جنوبی صحن عتیق (در حرم مطهر)، رباط سنگ‌بست، رباط دیزباد، رباط ایاز خاص، بند آجری طرق، بند گلستان، مقبره اسماعیل‌نوار در لنگر جام و سنگ مزار عطار در نیشابور اشاره کرد که این بناها بازمانده ۳۷۰ بقعه و ۹۰ رباطی است که امیر علی شیر یا بنیان گذاشت یا به تعمیر و مرمت اساسی آن اقدام کرد. بنابراین بوابه اگر بای ایران و زبان فارسی اهمیت دارد، برای خراسان و آستان مقدس رضوی این اهمیت دو چند می‌شود.

نظر به همین ملاحظات و نقش بی‌همتای نوایی در تقریب فاصله میان ملت‌های منطقه، دو سال پیش در شورای علمی مرکز مطالعات اجتماعی-فرهنگی آسیای مرکزی، پیشنهاد و تصویب شد که این همایش با همکاری کشورهای منطقه و به‌ویژه افغانستان و ازبکستان، در مشهد برگزار شود تا ضمن تأکید بر نقش پررنگ این ادیب و دانشور نیکوکار و خدمتگزار، دانشمندان و محققان ایران و کشورهای منطقه دور هم بنشینند و با یادآوری پیوستگی‌های فرهنگی دیرینی که با یکدیگر داشته‌اند، با هم تجدید عهد کنند و گوشه‌هایی از فرهنگ بارور منطقه را بکاوند و به نسل امروز، که با تأسف کم کم دارد ارزش‌های دیرین گذشته را از یاد می‌برد، یادآوری کند که ما ملت بزرگی بوده‌ایم و اکنون هم می‌توانیم بزرگی گذشته را در برابر بیگانگانی که به دنبال منافع خودشان هستند، به نمایش بگذاریم.

در پایان لازم است از همهٔ کشورها و نهادها و مؤسسات دولتی و غیر دولتی داخلی که برای برگزاری این همایش با شکوه به ما یاری رسانیده‌اند، سپاسگزاری کنیم. سپاس ویژه‌تر از پروفسور ماریا اوا سابتلنی که حاصل مطالعات عالمانهٔ خود را در کتاب میر علی شیر نوایی و روزگار او برای چاپ در اختیار این همایش گذاشته‌اند و از حوزهٔ هنری خراسان رضوی که با سرمایهٔ خود ما را در چاپ این اثر یاری کرده‌اند. برای همهٔ آنان سربلندی و توفیق خدمت به فرهنگ بلندمرتبهٔ منطقه را آرزوی کنیم.

خدا را سپاس که هوای صاف و پاک خدمت به فرهنگ را بار دیگر تجربه کردیم.

دکتر محمد کافی

نایب رئیس هیئت مدیره

رئیس دانشگاه فرهنگیان مشهد

دکتر محمد جعفر یاحقی

مدیر مرکز مطالعات اجتماعی - فرهنگی

آسیای مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد

دکتر دختی پور خالقی چترودی

دبیر علمی همایش اندیشه‌ها،

آثار و خدمات میر علی شیر نوایی